

1989. –217 с.

3. Нижник Н.Р. Реформування державного управління в Україні: проблеми і перспективи. -К.: Оріони, 1998. -192 с.

4. Файоль А. Общее и промышленное управление. – М., 1923. –213 с.

5. Гаєвський Б.А. Основи науки управління. -К., 1998. –67 с.

6. Кубко Е.Б. Введение в теорию государственно-правовой организации социальных систем. -К.: Юриком,

1997. –223 с.

7. Шевчук В. О. Контроль господарських систем в суспільстві з перехідною економікою (Проблеми теорії, організації, методології). –К., 1999. –312 с.

8. Андрийко О.Ф. Реформування державного управління в Україні: проблеми і перспективи. -К.: Оріяни, 1998. –222 с.

Надійшла до редколегії 28.11.2005

БОРЕЦЬ Л.В., БОРЕЦЬ М.В. КОНТРОЛЬ В СИСТЕМЕ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ

Содержится анализ теории развития функций государственного управления. Выделяя разные аспекты государственного управления, авторы рассматривают его как целостную систему.

***

BORETS L.V., BORETS M.V. CONTROL IN SYSTEM OF THE GOVERNMENT

The analysis of the theory development functions of the government contains. Allocating different aspects of the government, authors consider it as complete system.

Ю.М. ДМИТРИЄНКО

канд. филос. наук, доц.

Київський національний університет ім. Т. Шевченка

УДК 165.242.2:340.1

ПРАВОВІ ІДЕЇ ЛІБЕРАЛЬНОГО ТА РАДИКАЛЬНОГО ДЕМОКРАТИЗМУ ЯК ПЕРШОДЖЕРЕЛА УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСВІДОМОСТІ ТА СУЧАСНОЇ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ РЕФОРМИ

Аналізуються з точки зору першоджерел української правосвідомості та сучасної адміністративно-територіальної реформи правові ідеї ліберального та радикального демократизму в Україні у другій половині 18-19 сторіччя.

Сучасна ситуація розвитку українського права, що європейськоцентрично трансформується, викликає потребу в активному використанні в процесуальному формотворенні норми права нової правової ідеології, яка має першоджерелами старі правові традиції ідеології ліберального та радикального демократизму другої половини 18-19 сторіччя. Звісно, що остаточно у XIX ст. в українській правосвідомості виокремлюються ліберально-демократичний та радикально-демократичний напрями, основними аспектами яких були національне визволення, суспільний та державний переустрій на засадах парламентаризму, забезпечення прав і свобод людини, а згодом і свободи господарювання – саме таке завдання стоїть перед сучасним українським державотворенням, гостро потребуючим використання саме тих правових ідей, що народжувались та остаточно сформувались як ідеологія ліберального та радикального демократизму. У такий спосіб зазначена проблема безпосередньо пов'язана з державною програ-

мою Київського національного університету ім. Т. Шевченка «Розбудова державності України 1996-2005 рр.», плановою науковою темою Інституту міжнародних відносин КНУ ім. Т. Шевченка «Розробка міжнародних правових, політичних та економічних основ розбудови Української держави. № 97128», науковою темою відділення міжнародного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету ім. Т. Шевченка «Міжнародно-правові основи зміцнення державності України. № 97132» та ін. Аналогічних або подібних досліджень нам у вітчизняній та іноземній літературі знайти не вдалось, а у зв'язку з тим, що, не дивлячись на близькі тематичні дослідження автора, проблема комплексного узагальнення різних тенденцій розвитку української правосвідомості правової державності в контексті виявлення специфіки правової ідеології ліберального та радикального демократизму, досі не була розв'язана, - завданням статті є окреслення орієнтирів комплексного узагальнення

різних розвиткових тенденцій української правосвідомості в контексті виявлення специфіки правової ідеології ліберального та радикального демократизму, використовуючи деякі споріднені дослідження з нашим контекстом та авторські дослідження, серед них активно тематичні [1-5].

Зазначимо, що значний внесок у розвиток політичної та правової ідеології ліберального й демократичного рухів в Україні зробив Михайло Петрович Драгоманов (1841-1895). Усвідомлюючи державно-правову реальність, мислитель вважав, що вони є закономірними явищами, які виникають у процесі розвитку суспільства. Драгоманов – прихильник еволюційного розвитку правосвідомості, який здійснюється за закономірностями (законами) збереження (І. Перелігін), у перехідному правостановленні – за законами синергетики. За його правоусвідомленими артефактами правові установи формуються не зненацька, а закономірно, в результаті тривалого часу. Однак М. Драгоманов визнавав, що є чинники, які можуть прискорити або стримати цей процес, але вони не є визначальними. Ми не можемо у цьому з ним погодитись у зв'язку з тим, що нами синергетика правосвідомості уявляється такою структурною методологією перехідного правотворення та нормоздійснення, що презентує випадкові, теоретично обгрунтовані, дисертаційні або монографічні розвідки, філософсько-правові, методологічні твори – новітні інструменти формотворення активних теоретичних ініціатив як праворефлексивні, чи-то правоусвідомлені флуктуації чи збурення визначальними векторами зміни неактуальних праворефлексій на актуальні, що стають начальною функцією нового, як правило більш інтенсивного, більш законодавчоактивного циклу соціальної активності правосвідомості. Отож, з синергетикою правосвідомості ми знайшли саме ті чинники активного правового нормотворення правосвідомості – малі, теоретико-методологічно структуровані, імпульсові флуктуації та збурення – саме ті численні нові правові ідеї, розв'язані мета та завдання, вектори теоретичних та практичних розмірковувань дослідників, практична та теоретична цінність зазначених досліджень, вирішені проблеми, що містяться в новітніх дисертаціях, монографіях, інших філософсько-правових творах, які спроможні бути визначальними при пошуках оптимальних шляхів трансформації правової системи, що знаходиться у перехідній стадії розвитку, ті чинники, що можуть суттєво прискорити або стримати цей процес, причому становлячись методологічно визначальними, дєвими та концептуальними. Думаємо, у своїх судженнях Драгоманов виявляє себе справжнім носієм республіканської правосвідомості, що має високий цикл персоналістичної соціальної активності. Сутністю держави повинно бути служіння народу, всім його верствам. Важливим джерелом права М. Драгоманов вважав звичай. З цього приводу він зазначав, що вивчення звичасвого права дає можливість побачити його зв'язки з загальною еволюцією суспільства і правовою свідомістю народу. *Звичаєве право у вченні мислителя постає як система юридичних звичаїв, загальнообов'язкових правил поведінки, продукт правової свідомості, тобто звичаєве право є прямим нормативним результатом функції правосвідомості.* Воно відіграє важливу, навіть провідну роль у формуванні принципів писаного права і правотворчості. М. Драгоманов створив

концепцію суспільства, що ґрунтується на ідеї асоціації гармонійно розвинених особливостей. Реалізація цього ідеалу, вважав він, можлива за федералізму з максимальною децентралізацією влади та самоврядуванням і ромад і областей. Отже, правосвідомість, за нашою думою, М. Драгоманов, як і П. Новгородцев, І. Ільїн, Г. Гегель та інші, судячи з його методологічно-правових суджень, фактично ідентифікував, хоча прямо не висловлювався, з формою української держави та відповідного державотворення. Як типовий представник республіканської правосвідомості, М. Драгоманов розробив проект конституційного перетворення Російської імперії на децентралізовану федеративну державу. Він пропонував парламентську державу з засадами самоуправління, яка суттєво впливала би на соціальну та економічну сфери суспільства, надавала великого значення просвітництву й законодавству, що уможливили реформаційні зрушення – *ось такі завдання до цього часу стоять перед українським суспільством зразку 2005 року, до яких тепер вже незалежна українська держава підійшла впритул.*

Ідеї демократизму були провідними у республіканській правосвідомості Володимира Боніфатієвича Антоновича (1834-1908). Вони заступили ідеї романтичного народництва, які він обстоював у студентські роки як провідник групи польських українофілів, званої під назвою «хлопоманів». В. Антонович проводив думку, що український історичний процес від часів Київської Русі є безперервним і цілісним. *Він вперше встановив історичні принципи лінійного формування української та слов'яноментальної правосвідомості інших споріднених народів.* Так, за його ідеями провідним в історії розвитку української правосвідомості був громадський принцип, який увібрав ідеї «широкодіапазонної демократії за активної участі народу, рівних політичних прав і рівності соціальних статусів» [6]. У польській правосвідомості був домінуючим принцип правосвідомості - принцип аристократизму, який веде до боротьби між різними суспільними верствами. У росіян - принцип авторитету державної влади, який сприяв зміцненню і централізації влади царя, тобто дослідник правоусвідомлено розрізняє шляхи формування історичних праворефлексій, що утворили різні типи правосвідомостей споріднених слов'янських народів. Причому громадський принцип, зазначав учений, мав місце фактично у всіх сферах суспільного життя. В сфері політико-владних відносин він знаходив свій вияв у формі вище; в релігійній сфері - в обранні духовенства; в сільських громадах - у формі зборів. Практичне втілення зазначений принцип мав також місце в часи козаччини, тобто ми маємо право, услід за В. Антоновичем, говорити про феномен козацької правосвідомості як світового архетипу української республіканської правосвідомості. Він зауважував, що демократичні форми самоврядування та правосвідомості зберігались в Україні навіть за часів татаро-монгольського нашествия, а також у Литовсько-Польську добу і пізніші часи - до введення Магдебурзького права. Демократичний принцип формування типових форм української правосвідомості був притаманний українському народові й в інші часи. Зокрема, боротьбу між українськими козаками і польською шляхтою вчений розглядав як боротьбу за обстоювання громадського (демокра-

тичного) і аристократичного (індивідуалістичного) принципів правосвідомості. *Проте, громадські принципи формування правосвідомості не були запроваджені в соціальну практику після перемоги у війні з поляками, за В. Антоновичем, не з вини Б. Хмельницького, а у зв'язку з відсутністю високого рівня правової культури у народу, його неготовністю до політичного життя, відсутністю чітких уявлень про бажаний суспільний ідеал, тобто, у нашому контексті, тодішня правосвідомість у загальносвіттовому аспекті мала кризовий цикл соціальної активності. Відсутністю високого рівня правової культури пояснював учений руйнацію гетьманської держави, яка настала у зв'язку з перемогою особистого егоїзму козацької старшини над громадськими інтересами. Тоді не було ще такої науки – синергетики та синергетики правосвідомості, але зараз за синергетикою правосвідомості правова культура є саме тим синергетичним середовищем нелінійних праворотацій регулятивних поведінкових норм, яке здатне генерувати такі внутрішні імпульсові збурення чи флуктуації індивідуальних правосвідомостей масових первинних суб'єктів (фізичних осіб), що суттєво сприятимуть змінам як самого середовища правової культури, так й елементів цього середовища – первинних та вторинних суб'єктів правосвідомості. Держава як вторинний квазисуб'єкт, на відміну від зазначених демократичних інститутів суспільства, за вченням В. Антоновича, повинна відігравати позитивну роль у суспільстві. Перш за все, вона має бути «справедливою», гарантувати рівні права для всіх громадян, з національними правами, тобто держава повинна завжди розвитково підтримувати та ініціювати за перехідних часів пріоритет ментальних прав первинних суб'єктів правосвідомості над ідеологічними правами вторинних, за будь-яких часів трансформацій. На його думку, держава є однією з вищих форм народного життя, вона має базуватись на правовій культурі і підтримуватись нею. З іншого боку, держава повинна опікуватись проблемами правової культури. *Західні держави, на думку вченого, були інституціями, які одночасно забезпечували матеріальні і моральні цінності суспільства, його добробут і свободи людей, тобто вчений підкреслював якісно інші, аніж слов'яноментальні засади правосвідомості західних суспільств, тобто більш раціональних та давніх.**

У державно-правовій українській свідомості другої половини XIX ст. важливе місце посідає науковий доробок Сергія Андрійовича Подолинського (1850-1891). Держава і право за правосвідомістю мислителя – історичні категорії, які виникли на новому етапі розвитку суспільства. Провідним чинником, що стимулював їх появу, він вважав розпад сільської громади (общини), в межах якої мала місце первинна форма організації праці народів Європи — громадське землеробство. С.А. Подолинський, як яскравий представник республіканської правосвідомості, один з перших в Україні підмітив найважливіший принцип прогресивного еволюційного становлення української правосвідомості: принцип розпаду лінійного принципу процесуального правопізнання як лінійного, поки ще не кризового, але вже наближеного до кризового циклу соціальної активності правосвідомості на нелінійні, різнопараметральні, що викликається техніко-технологічною обмеженістю конкретно-історичного пізнання, як права, та нею ж розв'язується. За С.А. Подолинським, громади

виникали в результаті розростання сім'ї, функціонували на засадах колективної власності, загальної рівності та природного демократизму. Загальні справи громади виконувались її членами або особами, що обирались для цього. Вважаємо ідеї С.А. Подолинського подібними нашим, тому що закріплення встановленого порядку в державі, права приватної власності та соціальної нерівності здійснювалось за допомогою законодавства, але додамо, такого законодавства, що не підтримувало природну асиметрію ментальних прав первинних з ідеологічними правами вторинних суб'єктів правосвідомості, як еволюційний розвиток принцип українського права. Закріплення приватної власності на землю, на думку С.А. Подолинського, є законодавчим закріпленням основ усякої несправедливості. Він стверджував, що не людина винна в своїх злочинах, які вчиняє щодо інших, а винні в цьому її умови життя. Тому, щоб унеможливити злочинні прояви, слід змінити умови життя. У даному випадку під умовами життя розуміємо ту правосередовищну культуру поведінки, яка здатна самоорганізаційно або синергетично вибудувати оптимальні шляхи правоорганізаційних соціальних трансформацій. Не дивлячись на те, що мислитель переоцінив можливості громади, ставив її вище юридичних установ держави, він у роботі «Ремесла і фабрики на Україні» (1880) піддав критичному аналізу Магдебурзьке право, яке прийшло в українські землі з німецькими переселенцями в часи Середньовіччя: він стверджував, що його норми лише частково забезпечували самоуправління. Найбільш вдалою політичною формою організації суспільства С.А. Подолинський вважав демократичну республіку соціалістичного характеру, в якій народ бере активну участь в управлінні загальними справами. Зазначені ідеї мислителя виклав у своїх роботах «Парова машина», «Про бідність», а також у програмі демократичних перетворень на українських землях після революції, що була підписана крім нього М.П. Драгомановим та М.І. Павликом. Політичною основою держави має бути громада, в якій об'єднуються трудящі з метою виконання загальних справ спільноти.

Ідеї суспільного переустрою, побудова демократичної держави соціалістичного характеру були провідними у правосвідомості соратника С.А. Подолинського, Михайла Івановича Павлика (1853-1915). Розвиток людської цивілізації М.І. Павлик розглядав як закономірний процес, що постійно розвивається і прогресує. Цікавою є його теза про те, що один суспільний лад змінюється іншим і *кожен наступний лад є прогресивнішим за попередній*. За правосвідомістю М.І. Павлика, на зміну капіталізму прийде соціалізм, ідеї якого разом із прагненням національного визволення набули в той час поширення в Галичині. Як і у С.А. Подолинського, *політико-правовою основою соціалістичної держави М.І. Павлика повинна бути самоврядна громада, яка шляхом виборів із своїх членів формує органи управління*. Як типовий представник республіканської, європейськоцентричної правосвідомості М.І. Павлик персоналістично сприяв виробленню в українській правосвідомості раціональних норм, які допомагали європейському оцивілюванню спадкоємності в правовій свідомості.

До галицьких демократів радикального напрямку, що опікувались проблемами держави і права, належав Остап

Сергійович Терлецький (1850-1902). Основні ідеї його правосвідомості викладені в роботах «Першопричини великоруського народу», «Галицько-руський народ і галицько-руські народовці», «Робоча палата і робітничий рух в Австрії останнім часом» та інших, які ми ідентифікуємо як філософсько-правові твори та регулятивні акти його правосвідомості, в яких виникнення суспільства, держави та її правової системи вчений *пояснював процесом інтеграції людей*. Цей процес бере свій початок від об'єднання людей в сім'ї, а сімей в племена. Таким чином, зазначав О.С. Терлецький, виникли держави в Європі. Але на цьому процес інтеграції не закінчується, держави об'єднуються в союзи, політичні групи, міжнародні суди, задля виключення можливих конфліктів між народами, вирішення спільних питань. Як ніхто інший, у цих розмірковуваннях вчений наближається до ідентифікації зовнішньої інтеграції як тієї родової правової природи, що є для Української держави первинною детермінацією історичного розвитку, яка спрацьовує для тих світових суспільно-політичних спільнот, що були утворені набагато пізніше західноєвропейських, тобто приречені завжди визнавати на собі значний вплив з боку тих традиційних суспільств, що стали ідейно-світоглядними та соціальними субстратами світових правових держав, які формують світові розвиткові соціально-правові тенденції, у першу чергу, для держав пізнього світового утворення. У роботі «Лихва на Буковині» мислитель зазначав, що становище народу не покращилось від того, що на нього накинута новий конституційний хомут. У правовому ідеалі правосвідомості О.С. Терлецького, як і в його попередників цього напрямку державно-правової думки, провідне місце посідає громада, демократичний інститут досконалого суспільства, економічною основою якого є колективна (громадська) власність. У правосвідомості О.С. Терлецького складовими його світогляду ставали ідеї щодо республіканського об'єднання українського народу, який знаходився під владою різних монархічних режимів, у чому полягає майбутнє і щастя.

Таким чином, типowo республіканська правосвідомість ліберального та радикального демократизму другої половини 18-19 сторіч, але на тлі загальної монархічної, сприяла подальшому розвитку національної української правосвідомості, її основою було визнання природних прав людини, їхньої цінності, визнання того, що їх гарантія й реалізація залежать від форми державного устрою та форми правління, завдяки чому правосвідомість стає формою державного устрою та формою правління, а самі

правові ідеї територіального устрою кінця 18-19 сторіч визначають напрямки сучасної адміністративно-територіальної реформи в Україні, за якою первинною базовою стає громада. За проведеними дослідженнями у другій половині 18-19 століття активно спрацьовували такі синергетичні закономірності (закони) збереження правової (ментальної) енергії правосвідомості: закон зниження енергетичної ефективності синергетичного правокористування, синергетичний закон піраміди правової енергії, синергетичний закон односпрямованості потоку правової енергії та інші на тлі наявної персоналістичної домінантності україноцентричної складової пропорції, яка мала приховані синергетичні ефекти української девіантної правосвідомості з розвитковою індетермінацією пріоритетної російськоцентричної складової пропорції в формулі української правової ідіоми: 51,1:19,4:39,2:0 (12,7:6,6:93,5:0; 9,7:2,4:87,9:0) [7].

Думаємо, що подальше дослідження зазначених питань сприятиме успішній оптимізації світової трансформації української правової системи.

ЛИТЕРАТУРА

1. Дмитрієнко Ю.М. Перспективи ентропії девіантної правосвідомості // Перспективи. -2002. -№4. -С.53-60.
2. Дмитрієнко Ю.М. Посттоталітарна опозиція права і закону: світоглядна інтервенція принципу лінійного розвитку правової свідомості // Держава і право: Зб. наук. праць. -2003. -Вип.20. -С.39-45.
3. Дмитрієнко Ю.М. Девіантна правосвідомість: концептно-корелятивна динаміка // Правова держава: Щорічник наук. праць. -2003. -Вип.14. -С.95-101.
4. Дмитрієнко Ю.М. Актуальні проблеми та перспективи посттоталітарної української правосвідомості // Держава і право: Зб. наук. праць. -2003. -Вип.21. -С.24-32.
5. Дмитрієнко Ю.М. Маргінальна права норма як акт девіантної правосвідомості // Держава і право: Зб. наук. праць. -2002. -Вип.18. -С.12-17.
6. Клід Б. Народництво Володимира Антоновича // Голос України. -11.08.2001.
7. Дмитрієнко Ю.М. Синергетичні закони збереження: об'єктивні природні енергетичні закони як регулятивна основа лінійної синергетики позитивної української правосвідомості // Наук. вісник: Сер. «Філософія». -2005. -Вип.19. -С.111-136.

Надійшла до редколегії 13.12.2005

ДМИТРИЕНКО Ю.Н. ПРАВОВЫЕ ИДЕИ ЛИБЕРАЛЬНОГО И РАДИКАЛЬНОГО ДЕМОКРАТИЗМА КАК ПЕРВОИСТОЧНИКИ УКРАИНСКОГО ПРАВОСОЗНАНИЯ И СОВРЕМЕННОЙ АДМИНИСТРАТИВНО-ТЕРРИТОРИАЛЬНОЙ РЕФОРМЫ

Анализируются с точки зрения первоисточников украинского правосознания и современной административно-территориальной реформы правовые идеи либерального и радикального демократизма в Украине во второй половине 18-19 века.

***

DMITRIENKO JU.N. LEGAL IDEAS OF THE LIBERAL AND RADICAL DEMOCRATISM AS PRIMARY SOURCES OF THE UKRAINIAN LEGAL AWARENESS AND MODERN ADMINISTRATIVE-TERRITORIAL REFORM

Are analyzed from the point of view of primary sources Ukrainian legal awareness and modern administrative-territorial reform legal ideas of the liberal and radical democratism in Ukraine in second half of 18-19 centuries.